

061 La vraie valeur des oppositions

Vooraf

Op 28 december 1934 schrijft Mondriaan aan de architect Alfred Roth¹: ‘Je vous envoie un court article qui va paraître dans une nouvelle petite revue anglaise.’² Het tijdschrift dat Mondriaan hier bedoelt, is *Axis: A Quarterly Review of Contemporary Non-Figurative Painting and Sculpture*, opgericht door Myfanwy Piper Evans³, het eerste avant-garde tijdschrift in Groot-Brittannië dat aandacht besteedt aan voorstellingsloze kunst. Het eerste nummer verschijnt in januari 1935, het laatste (achtste) in de winter van 1937.

Bij de brief aan Alfred Roth stuurt Mondriaan een typoscript mee met de titel *La vraie valeur des oppositions*. De tekst *La vraie valeurs des oppositions* is niet in *Axis* verschenen, ook niet in een Engelse vertaling.

Bron

In Mondriaans nalatenschap⁴ zijn in archiefmap ‘32’ vier bronnen aanwezig van de tekst *La vraie valeur des oppositions*. Twee bronnen zijn in het Engels⁵ (manuscript ‘32a’ en typoscript ‘32a’) en twee bronnen in het Frans⁶ (typoscript ‘32b[1]’ en typoscript ‘32b[2]’⁷).

De twee Engelstalige bronnen hebben als titel *The true value of oppositions in life and art*. Het manuscript ‘32a’ telt zes - rechtsboven genummerde - velletjes papier. Het typoscript ‘32a’ telt vier - midden boven genummerde - getypte pagina’s en heeft naast de getypte ondertekening nog een getypte dagtekening: ‘Paris. December 1934.’ Deze bronnen komen aan bod in de toelichting van tekst [092] *The true value of oppositions in life and art*.

De twee Franse bronnen in het Holtzman Deposit zijn twee typoscripten: het bovenvel (‘32b[1]’) en zijn doorslag (‘32b[2]’)⁸. Beide typoscripten zijn voorzien van enkele correcties. De titel van de typoscripten is: *La vraie valeur des oppositions*. De typoscripten zijn met de typemachine gedateerd en ondertekend: ‘Décembre 1934 - ’ Piet Mondrian’⁹. Het oorspronkelijke manuscript waar vanaf het typoscript vervaardigd is, is niet teruggevonden. Aangezien het oorspronkelijke manuscript ontbreekt, kunnen we niet nagaan of er tijdens het overtypen redactionele wijzigingen zijn aangebracht in de tekst van Mondriaan. De schilder heeft het typoscript geaccepteerd; we kwalificeren deze bron daarom als geautoriseerd en voltooid.

Harry Holtzman¹⁰ vermeldt in zijn boek het bestaan van een Frans manuscript¹¹: ‘“La Vraie Valeur des Oppositions dans la vie et dans l’art,” dated 1934 on a French manuscript [...]’¹². Welk manuscript Holtzman hier bedoelt, is niet duidelijk. We troffen geen Frans manuscript aan in het Holtzman Deposit, alleen Franse typoscripten. Overigens heeft Harry Holtzman Mondriaans correcties van Mondriaan in het Franse typoscript ‘32b[2]’ in de Engelse vertaling opgenomen. Misschien heeft hij zich vergist en bedoelde hij ‘a French typescript’.

Naast de twee typoscripten in het Holtzman Deposit zijn er nog vier (Franstalige) typoscripten in verschillende andere archieven gevonden:

- Een typoscript dat Mondriaan op 28 december 1934 aan Alfred Roth heeft gestuurd¹³. Roth heeft bovenaan het typoscript een papier geplakt met de getypte regels: ‘Das Manuskript hatte Mondrian mir Dez.34 zugestellt, A.R.’. (In het vervolg aangeduid als: het Roth-typoscript.)

¹ Alfred Roth (1903-1998), Zwitsers architect.

² S. Lemoine (ed.). *Correspondance. Piet Mondrian / Alfred Roth*. Paris, 1994: 104, 130.

³ Myfanwy Piper Evans (1911-1997), Engelse kunstcritica; echtgenote van de Engelse kunstenaar John Piper (1903-1992).

⁴ Holtzman Deposit: Box 2, Folder 32.

⁵ Holtzman Deposit: Box 2, Folder 32a.

⁶ Holtzman Deposit: Box 2, Folder 32b.

⁷ Archiefmap ‘32b’ bevat twee typoscripten; ter onderscheiding is ‘[1]’ en ‘[2]’ toegevoegd.

⁸ Met ‘bovenvel’ wordt het eerste vel bedoeld van een typoscript; onder het ‘bovenvel’ komen om en om een vel carbonpapier en een vel dun doorslagpapier, dit voor het maken van ‘doorslagen’ (kopieën).

⁹ Digital Appendix: Supplements 061-1 - La vraie valeur des oppositions (typescript 32b[1]).

¹⁰ Harry Holtzman (1912-1987), Amerikaans kunstenaar, Mondriaans erfgenaam.

¹¹ H. Holtzman, and M.S. James (eds.). *The New Art – The New Life. The Collected Writings of Piet Mondrian*. Boston, 1986: 283.

¹² De woordgroep ‘dans la vie et dans l’art’ komt overigens niet voor in de titel van de Franstalige typoscripten.

¹³ Institut für Geschichte und Theorie der Architectur (IGTA), Zürich. (Digital Appendix: Supplements 061-4 – La vraie valeur des oppositions (typescript Roth).)

- Een typoscript dat Mondriaan aan het echtpaar Giedion heeft gestuurd¹⁴. (Het Giedion-typoscript.)
- Een typoscript in het Anna Bergman archief¹⁵, dat is gevoegd bij het typoscript *L'art nouveau - la vie nouvelle*¹⁶. (Het Bergman-typoscript.) Overigens zijn daarbij de oorspronkelijk getypte paginanummers doorgehaald en vervangen door handgeschreven nummers.
- Een typoscript in het archief van H.L.C. Jaffé¹⁷, dat is gevoegd bij het typoscript 'L'Art et La Vie'. (Het Jaffé-typoscript.)

Op grond van typefouten, regeleinden en typekenmerken is vastgesteld dat het Giedion-typoscript en het Bergman-typoscript ook doorslagen zijn van typoscript (bovenvel) '32b[1]' in het Holtzman Deposit. Daarmee zijn van de in totaal zes gevonden typoscripten er vier hetzelfde: typoscript '32b[1]', typoscript '32b[2]', het Giedion-typoscript ('32b[3]') en het Bergman-typoscript ('32b[4]'). Mondriaan was niet in het bezit van een typemachine. Door wie zijn manuscript in december 1934 is uitgetypt, is niet achterhaald. Het is mogelijk dat hij zijn manuscript heeft uit laten typen bij een 'Bureau de Dactylographie'. Tegelijk met het uittypen zijn drie carbonkopieën (doorslagen) gemaakt.

Samengevat:

'32b[1]' is het bovenvel (Holtzman Deposit);

'32b[2]' is een doorslag, gestuurd naar Alfred Roth en weer terugontvangen (Holtzman Deposit);

'32b[3]' is een doorslag, gestuurd naar Sigfried Giedion (Archief echtpaar Giedion);

'32b[4]' is een doorslag, gestuurd naar Cees Bergman (Archief Anna Bergman).

De twee overgebleven (afwijkende) typoscripten zijn: het Jaffé- en het Roth-typoscript.

Het Jaffé-typoscript is - evenals het Bergman-typoscript - in de archieven gevonden als toevoeging bij de tekst *L'art nouveau - la vie nouvelle*. Het Jaffé-typoscript is overgetypt van het Bergman-typoscript¹⁸, want de naam 'Mondrian' bijvoorbeeld is gewijzigd in 'Mondriaan' en de correcties in 'Bergman' zijn in de lopende tekst van 'Jaffé' doorgevoerd. Overigens zijn in het Jaffé-typoscript weer nieuwe (andere) typefouten ontstaan.

Het Roth-typoscript neemt een opmerkelijke plaats in binnen de groep. Dit typoscript is zonder twijfel overgetypt van '32b[2]'; met dit verschil dat de regeleinden afwijken en iedere pagina meer regels bevat dan '32b[2]'. Mondriaan heeft de doorslag '31b[2]' naar Alfred gestuurd en er op geschreven: 'Prière de me renvoyer plus tard cette copie'. Roth zal de tekst hebben overgetypt, alvorens hij deze terugstuurde.

La vraie valeur des oppositions vormt een zogenoemde dubbele presentatie met 092 *The true value of oppositions in life and art*.

Basistekst en leestekst

Typoscript '32b[2]' - in het Holtzman Deposit - is de basis voor de leestekst. In dit typoscript heeft Mondriaan de meeste correcties gemaakt en geeft daardoor - in vergelijking met '32b[1]' - het meest zijn laatste intenties weer. De andere bronnen komen niet in aanmerking, omdat zij niet in Mondriaans bezit waren.

De Engelse handschriftelijke toevoegingen in '32b[2]' zijn in de leestekst weggelaten; ze zijn waarschijnlijk van Harry Holtzman. De Franse wijzigingen zijn in de basistekst ingevoerd als diacritische tekens; in de leestekst zijn deze correcties doorgevoerd.

Titel

Typoscript '32b[2]' heeft als titel: *La vraie valeur des oppositions*. Dit is tevens de titel van de gepresenteerde tekst.

Datering en ondertekening

¹⁴ Archive of Letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich. (Met dank aan Prof. Dr. Andres Giedion.). (Digital Appendix: Supplements 061-2 - La vraie valeur des oppositions (typescript Giedion).)

¹⁵ Archief Anna Bergman, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis – RKD, Den Haag (Archiefnummer: NL-HaRKD.0662). Anna Bergman, zus van Cees Bergman (1867- 1947), Nederlands amateurschilder, schilderles van Mondriaan.

¹⁶ Zie toelichting bij tekst 056.

¹⁷ Archief H.L.C. Jaffé, RKD, Den Haag, Doos XLVI (Archiefnummer: NL-HaRKD.0390). (Digital Appendix: Supplements 061-3 - La vraie valeur des oppositions (typescript Jaffé).)

¹⁸ Zie toelichting bij tekst 056.

Typoscript '32b[2]' is gedateerd: 'Décembre 1934'. Dit is ook de datering van de gepresenteerde tekst: december 1934¹⁹. Het typoscript is getypt ondertekend: 'Piet Mondrian.'

Ontstaan en publicatie

Mondriaan zegt in zijn brieven niets over de aanleiding voor de tekst *La vraie valeur des oppositions*. Maar in de maand augustus 1934 verblijft de Engelse Myfanwy Evans in Parijs en bezoekt zij Mondriaans atelier²⁰. Het is goed mogelijk dat zij tijdens het bezoek de schilder heeft gevraagd om een artikel te schrijven voor haar nieuwe tijdschrift *Axis*.

In zijn brief aan Alfred Roth van 28 december 1934 schrijft Mondriaan: 'Je vous envoie un court article qui va paraître dans une nouvelle petite revue anglaise. [...] Quand vous avez lu, vous me ferez grand plaisir de bien vouloir l'expédier à lui [Backlund²¹] et dire que je ne savais pas où il était. Mais cela ne presse pas et d'abord vous pouvez le faire lire à nos amis à Zürich; je crois que mad. Friedrich et mad. Giedion cela intéressa. Mais faites comme vous pensez être le mieux.'

Enkele opmerkingen over het aangehaalde brieffragment. Dat het hier *La vraie valeur des oppositions* betreft, is door Alfred Roth aangegeven op het typoscript met dezelfde titel dat Mondriaan aan hem stuurde: 'Das Manuskript hatte Mondrian mir Dez.34 zugestellt, A.R.'. Vervolgens vraagt Mondriaan in de brief het artikel te laten lezen aan zijn plaatsgenoten Clara Friedrich-Jezler²² en Carola Giedion-Welcker²³. In het archief van de Giedions²⁴ is een doorslag aanwezig van *La vraie valeur des oppositions*, waarschijnlijk heeft Mondriaan toch maar zelf een carbonkopie naar de Giedions gestuurd. Overigens wordt er in de brieven van Mondriaan aan de Giedions met geen woord wordt gerept over het toesturen van *La vraie valeur des oppositions*. In het archief van de het echtpaar Friedrich blijkt bij navraag geen typoscript van Mondriaan aanwezig te zijn.

Op 15 januari 1935 schrijft Mondriaan aan Winifred Nicholson²⁵: 'Chère madame, Cela me fera beaucoup de plaisir que de venir Vendredi 7.30^H. chez vous et de causer un peu, ausssi avec Nicholson. Hélon²⁶ m'a dit qu'il approuvait mon article et je voudrais bien en causer. Meilleurs salutations.' ²⁷ Het is mogelijk dat tijdens deze bijeenkomst Winifred heeft aangeboden *La vraie valeur des oppositions* in het Engels te vertalen.

In een brief aan Ben Nicholson²⁸ (28 februari 1935) zegt Mondriaan: 'Hélon m'a dit que la copie de mon article était faite et que Mad. Winnefred [Nicholson] s'était chargée de l'envoyer; j'espère que la rédaction d'Axis' l'a reçue. [...] seulement je vis que vous avez raison de m'écrire que vous aimeriez mieux (pour Axis) que les peintres écrivaient que les écrivains.' ²⁹

Ongeveer vier maanden later blijkt, dat de redactie van *Axis* niet tevreden is over de Engelse vertaling van Winifred Nicholson³⁰. Op 8 juli 1935 schrijft Mondriaan verbaasd aan haar: 'Vous savez que j'étais si content de votre traduction de mon article pour Axis et j'étais bien étonné que l'on avait des remarques là dessus. Mais je crois que cela s'agit de la grammaire et que tout s'arrangera bien.'

Op 5 november 1936 complimenteert Mondriaan Winifred Nicholson opnieuw met de vertaling: 'J'espère que la traduction sera aussi bien que le votre l'année passée, en dépit des remarques de miss Evans!'

In een brief aan Ben Nicholson, die weliswaar over een andere tekst handelt, komt Mondriaan nog even terug op de door *Axis* geweigerde Engelse vertaling. Hij schrijft op 5 oktober 1936³¹: 'Quoiqu'il en soit, vous pouvez publier mon article si cela n'est pas trop exclusif à votre opinion, ce que maintenant, je pense. Dites le moi franchement et ne faites pas comme Axis qui n'a pas voulu placer l'article traduit.'

¹⁹ Mondriaan woont in december 1934 in Parijs, 26 Rue du Départ.

²⁰ CRII: 157.

²¹ Sven Bäcklund (1889-1953), Zweeds socioloog en journalist; vriend van Alfred Roth; schrijft artikel over Mondriaan in: *Hyresgästen (Göteborg)*, no. 20, (15 oktober 1931): 1-3.

²² Clara Friedrich-Jezler (1894-1969), Zwitsers kunstverzamelaar.

²³ Carola Giedion-Welcker (1893-1979), Zwitsers kunstericita.

²⁴ Archive of Letters to C. and S. Giedion-Welcker, Zürich. (Met dank aan Prof. Dr. Andres Giedion.)

²⁵ Winifred Nicholson (1893-1981), Engels kunstenaars; hielp hem met zijn Engelse teksten (eerste echtgenote van Ben Nicholson).

²⁶ Jean Hélon (1904-1987), Frans/Amerikaans schilder; kende Mondriaan van 'Abstraction-Création', vertrok in 1936 naar de VS.

²⁷ Vindplaats brieven aan Winifred Nicholson: RKD-MCP – 62.

²⁸ Ben Nicholson (1894-1982), Engels kunstenaar.

²⁹ Vindplaats brieven aan Ben Nicholson: RKD-MCP – 61.

³⁰ Tekst 092.

³¹ Jaartal is niet vermeld in datum; vermoedelijk '1936'.

Na deze brief is in Mondriaans correspondentie niets meer te lezen over *La vraie valeur des oppositions*.

La vraie valeur des oppositions is pas na Mondriaans dood in het Frans gepubliceerd (1947)³². Op enkele wijzingen na geeft de publicatie de getypte tekst weer van typoscript '32b[2]'. De handmatige correcties van Mondriaan in '32b[2]' worden in deze publicatie niet weergegeven.

Opmerkelijk is dat tijdens Mondriaans leven *La vraie valeur des oppositions* wel gepubliceerd is in het Nederlands. *De werkelijke waarde der tegenstellingen* is verschenen in de *Kroniek van hedendaagsche kunst en kultuur* (1939)³³; de vertaling werd verzorgd door ene H. Buys³⁴. Eveneens zonder doorvoering van de handmatige correcties in '32b[2]'. Via welke kanalen Hendrikus Buijs *La vraie valeur des oppositions* heeft kunnen inzien, is niet achterhaald. Misschien via Cees Bergman, omdat het typoscript in zijn bezit het enige was dat zich op Nederlandse bodem bevond.

Sleutelwoorden

Met een aantal kenschetsende woorden (in alfabetische volgorde) geven we aan wat er in *La vraie valeur des oppositions* besproken wordt. Van de zogenoemde specifieke en soms minder specifieke Mondriaan-woorden wordt een verklarende omschrijving gegeven in het 'Sleutelwoordenregister'³⁵. De in dit register verduidelijkte sleutelwoorden zijn hieronder cursief weergegeven.

Sleutelwoorden: *(le) bien et le mal, culture des rapports purs, équilibre, équilibre dynamique, équivalence des oppositions, harmonie, intuition, oppositions principales de la vie, rapport de dimension, rapport de position, rapport de valeurs, rapport rectangulaire, rapports purs, rythme, unification, unité,*

Schilderijen ontstaan tijdens schrijfperiode

De tekst *La vraie valeur des oppositions* is gedateerd 'december 1934'. Mondriaan zal met de tekst enige tijd eerder begonnen zijn. We vermoeden dat hij in de maanden november en december 1934 - met tussenpozen - aan de tekst heeft geschreven. Volgens de Catalogue Raisonné heeft Mondriaan in 1934 elf schilderijen vervaardigd: B242-B252/258³⁶. Hij zal tijdens de perioden van het schrijven aan *La vraie valeur des oppositions* met één of meer van deze schilderijen bezig zijn geweest.

³² *Cahiers d'Art* 22, 1947: 105-108.

³³ *Kroniek van hedendaagsche kunst en kultuur* 5, 1939-40, no. 3, december 1939: 34-36.

³⁴ Hendrikus Buijs (Buys)(1895-1976), Nederlands publicist (Archief van Buijs is niet achterhaald.)

³⁵ Digital Appendix: Documentation - Mondrian Vocabulary Explained.

³⁶ CRII: 370-375.